

Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe

redakcja

**Agnieszka Barczak-Oplustil
Małgorzata Pyrcak-Górowska
Andrzej Zoll**

Kraków 2021

Rozdział 17. Założenia metodologiczne badań aktowych w sprawach środków zabezpieczających

Małgorzata Pyrcak-Górowska

Zasadniczymi celami przeprowadzonych badań aktowych były: ustalenie praktyki stosowania środków zabezpieczających *sensu stricto* (czyli środków zabezpieczających uregulowanych w k.k. oraz środka zabezpieczającego przewidzianego w art. 71 ust. 3 u.p.n.) po nowelizacji Kodeksu karnego, która weszła w życie w dniu 1 lipca 2015 r.¹⁵¹⁷, jak również ustalenie praktyki stosowania quasi-środków zabezpieczających (czy też środków zabezpieczających *sensu largo*¹⁵¹⁸), ale zasadniczo wyłącznie tych, których zastosowanie może skutkować faktycznym pozbawieniem wolności, tj. obowiązku poddania się leczeniu odwykowemu w trybie art. 26 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, środka leczniczego stosowanego wobec nieletnich, o którym mowa w art. 12 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, przyjęcia do szpitala psychiatrycznego bez zgody w trybie nagłym na podstawie

1517 Odnośnie do wprowadzonych wówczas zmian zob. M. Pyrcak-Górowska, *Środki zabezpieczające w polskim systemie prawnym de lege lata*, rozdział 14, podrozdział 6.1 w niniejszej książce.

1518 Odnośnie do rozumienia tego określenia zob. A. Barczak-Oplustil, M. Pyrcak-Górowska, *Wprowadzenie* w niniejszej książce.

art. 23 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego oraz umieszczenia w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dys socjalnym na podstawie ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób.

Badania miały pomóc ustalić m.in. to, jakie są faktyczne podstawy zastosowania środków zabezpieczających, jak wygląda postępowanie dowodowe w tych sprawach, czy przestrzegane są gwarancje procesowe osób, których te postępowania dotyczą (podejrzanych w postępowaniach karnych, uczestników postępowań cywilnych). Próbowano również ustalić szybkość oraz efektywność prowadzonych postępowań. W przypadku spraw karnych badania aktowe miały również w założeniu dać odpowiedź na pytania, czym w praktyce kierują się sądy, orzekając wolnościowy lub izolacyjny środek zabezpieczający, jak również z jakich powodów w niektórych sprawach umarza się postępowanie karne bez stosowania środka zabezpieczającego, w szczególności, czy te decyzje pozostają w związku ze stopniem społecznej szkodliwości popełnionego przez sprawcę lub prognozowanego czynu zabronionego, czy też motywowane są innymi względami. Sprawy karne analizowano również pod kątem stosowanych zasad intertemporalnych (art. 4 k.k.) w przypadku zmiany ustawy karnej w zakresie przepisów regulujących środki zabezpieczające.

Tak zaprojektowane badania aktowe zostały prowadzone w sądach oraz prokuraturach wybranych polskich miast. W pierwotnym zamiśle badania miały zostać powtórzone w miastach, w których już raz prowadzono badania dotyczące orzekania i wykonywania jednego ze środków zabezpieczających, tj. umieszczenia w zamkniętym szpitalu psychiatrycznym osoby niepoczytalnej na podstawie skreślonego z dniem 1 lipca 2015 r. art. 94 k.k. Badania te prowadzone były przez M. Pyrcak-Górowską, obejmowały sprawy, które wpłynęły do sądów rejonowych w 13 miastach Polski w latach 2006–2011 i zakończyły się orzeczeniem detencji psychiatrycznej wobec niepoczytalnego sprawcy czynu zabronionego. Wyniki badań prowadziły do pesymistycznych wniosków dotyczących praktyki stosowania detencji psychiatrycznej. Spośród najważniejszych z nich można wskazać na to, że instytucja detencji psychiatrycznej przed zmianą przepisów k.k. dokonaną z dniem 1 lipca 2015 r. była nadużywana i bywała stosowana również wobec

sprawców błahych czynów zabronionych, a procesowy standard postępowania w przedmiocie umorzenia postępowania i zastosowania środka zabezpieczającego wobec sprawcy niepoczytalnego był raczej niski¹⁵¹⁹.

Ponieważ badania, które zostaną omówione w dalszej części niniejszej publikacji, miały weryfikować m.in., czy zmiana przepisów regulujących instytucję środków zabezpieczających w Kodeksie karnym z dniem 1 lipca 2015 r. doprowadziła do zrjonalizowania stosowania detencji psychiatrycznej¹⁵²⁰, założono, że zasadne byłoby przeprowadzenie badań aktowych ponownie w tych samych sądach, w których analizowano praktykę stosowania detencji psychiatrycznej przed nowelizacją k.k., a następnie porównanie aktualnych wyników badań z badaniami prowadzonymi kilka lat wcześniej¹⁵²¹. Przeprowadzenie badań w dokładnie tych samych sądach okazało się jednak nie do końca możliwe lub celowe, a to z następujących powodów.

Po pierwsze, na poziomie sądów rejonowych aktualne badania miały obejmować nie tylko kodeksowe środki zabezpieczające orzekane w procesie karnym przez wydziały karne sądów, ale również środki zabezpieczające orzekane przez wydziały rodzinne i nieletnich. Po drugie, badania aktowe miały obejmować nie tylko sprawy w sądach rejonowych, ale również w sądach okręgowych (a dokładnie: sprawy, w których orzeczono środki zabezpieczające w wydziałach karnych oraz sprawy prowadzone na podstawie ustawy o KOZZD przez wydziały cywilne sądów okręgowych). Po trzecie, badania aktowe miały również objąć akta postępowań karnych, które umorzono z uwagi na niepoczytalność sprawcy bez stosowania jakiegokolwiek środka zabezpieczającego. Na etapie przygotowywania się do badań okazało się, że nie wszyscy prezesi sądów oraz prokuratorzy rejonowi lub okręgowi w pierwotnie wytypowanych do badań sądach (miastach) wyrazili zgodę na przeprowadzenie zaprojektowanych badań. Część z prezesów sądów odmówiła wyrażenia

1519 Odnośnie do wyników prowadzonych badań, o których mowa, zob. M. Pyrcak-Górowska, *Detencja...*, s. 231 i n.

1520 Wyniki analizy w tym zakresie zob. M. Pyrcak-Górowska, *Czy...*, s. 13 i n.

1521 Badania aktowe obejmowały wówczas: Sąd Rejonowy dla Krakowa-Śródmieścia w Krakowie, Sąd Rejonowy w Rzeszowie, Sąd Rejonowy dla Wrocławia-Śródmieścia we Wrocławiu, Sąd Rejonowy dla Łodzi-Śródmieścia w Łodzi, Sąd Rejonowy w Olsztynie, Sąd Rejonowy Lublin-Zachód w Lublinie, Sąd Rejonowy Poznań-Stare Miasto w Poznaniu, Sąd Rejonowy w Zakopanem, Sąd Rejonowy w Sanoku, Sąd Rejonowy w Jaworze, Sąd Rejonowy w Iławie, Sąd Rejonowy w Krasnymstawie i Sąd Rejonowy w Turku.

zgody na przeprowadzenie badań przy wykorzystaniu aparatu fotograficznego (badania były prowadzone przy technicznej pomocy studentów – seminarzystów w Katedrze Prawa Karnego UJ, których zadaniem było sfotografowanie akt wytypowanych do badań spraw), a niektórzy wyrazili zgodę na prowadzenie badań wyłącznie w niektórych wydziałach sądu. Dodatkowo nie w każdym sądzie możliwe było przeprowadzenie badań dotyczących stosowania art. 23 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego (z uwagi na ukształtowanie właściwości miejscowej sądu w tego typu sprawach są one rozpoznawane tylko przez te sądy rejonowe, na obszarze których mieści się szpital psychiatryczny) oraz ustawy o KOZZD (tu również decydująca jest właściwość miejscowa, nie każdy sąd okręgowy ma w swoim obszarze właściwości zakład karny z oddziałem terapeutycznym¹⁵²²).

Uwzględniając powyższe ograniczenia, jak również mając na uwadze konieczność zróżnicowania materiału badawczego (miasta małe, jak i duże, położone w różnych częściach Polski i w jak najszerszym zakresie w obszarze właściwości różnych sądów okręgowych), ostatecznie przeprowadzono badania w 17 miastach. Badania objęły łącznie 26 sądów, w tym 17 Sądów Rejonowych: w Chełmie, w Cieszynie, Gdańsk-Południe w Gdańsku, w Gliwicach, w Iławie, w Jaworze, dla Krakowa-Śródmieścia w Krakowie, Lublin-Wschód w Lublinie z siedzibą w Lublinie, Lublin-Zachód w Lublinie z siedzibą w Świdniku, dla Łodzi-Widzewa w Łodzi, w Olsztynie, w Opocznie, Poznań-Grunwald i Jeżyce w Poznaniu, Poznań-Stare Miasto w Poznaniu, w Sanoku, w Starogardzie Gdańskim, w Zakopanem oraz 9 Sądów Okręgowych: w Gdańsku, w Gliwicach, w Krakowie, w Lublinie, w Łodzi, w Olsztynie, w Płocku, w Poznaniu i w Rzeszowie. Już w tym miejscu należy podkreślić, że nie w każdym z sądów udało się przeprowadzić badania w pełnym zakresie (tzn. badania wszystkich z wymienionych wyżej kategorii spraw), z tego powodu w kolejnych rozdziałach każdorazowo zostanie wskazane, na podstawie danych z których spośród wymienionych powyżej sądów bazują przedstawione w konkretnym rozdziale wyniki badań.

Badaniami objęto również 26 prokuratur, w tym 20 Prokuratur Rejonowych: w Chełmie, w Cieszynie, Gdańsk-Wrzeszcz w Gdańsku,

1522 Zob. szerzej na ten temat M. Pyrcak-Górowska, *Ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób*, rozdział 20 w niniejszej książce.

Gdańsk-Śródmieście w Gdańsku, Gliwice-Wschód w Gliwicach, Gliwice-Zachód w Gliwicach, w Iławie, w Jaworze, Lublin-Południe w Lublinie, Lublin-Północ w Lublinie, Łódź-Bałuty w Łodzi, Łódź-Śródmieście w Łodzi, Łódź-Polesie w Łodzi, Olsztyn-Południe w Olsztynie, Olsztyn-Północ w Olsztynie, w Opocznie, Poznań-Stare Miasto w Poznaniu, w Sanoku, w Starogardzie Gdańskim, w Zakopanem. Badaniami objęto także 6 Prokuratur Okręgowych: w Gdańsku, w Gliwicach, w Lublinie, w Łodzi, w Olsztynie, w Poznaniu, przy czym jedynie w Prokuraturze Okręgowej w Lublinie odnotowano sprawę objętą zakresem badań aktowych (o czym będzie szerzej mowa w odpowiednim rozdziale).

Badania obejmowały prawomocnie zakończone sprawy, które wpłynęły do badanych sądów (prokuratur) w latach 2016 oraz 2017 i zarejestrowane zostały pod sygnaturami odpowiednio: /16 oraz /17. Badania obejmowały lata 2016 i 2017 z dwóch powodów: tylko sprawy, które wpłynęły do sądów po 1 lipca 2015 r. umożliwiały badanie praktyki stosowania środków zabezpieczających w kształcie nadanym im przez ustawodawcę po tej dacie. Z drugiej strony badaniami objęto sprawy, które wpłynęły do sądów w czasie niezbyt odległym od 1 lipca 2015 r., by było możliwe przeprowadzenie analizy dotyczącej praktycznego stosowania art. 4 k.k. w przypadku zmiany ustawy karnej w zakresie przepisów regulujących środki zabezpieczające.

Łącznie w prowadzonych badaniach przeanalizowano akta 1316 spraw, które spełniały kryteria badawcze, przy czym szczegółowe dane liczbowe dotyczące spraw należących do poszczególnych kategorii objętych badaniami zostaną przedstawione w kolejnych rozdziałach.

Należy przy tym nadmienić, że w żadnym z sądów objętych badaniami, według informacji przekazanych przez sekretariaty właściwych wydziałów karnych, nie odnotowano sprawy, w której orzeczono by środek z art. 71 ust. 3 u.p.n., stąd w dalszej części publikacji nie ma odrębnego rozdziału poświęconemu praktyce stosowania tego środka. Informacja o tym, że środek ten w praktyce nie jest stosowany, jest jednak również ważna i ma wpływ na wnioski z przeprowadzonych badań¹⁵²³.

Z uwagi na to, że wszystkie analizowane kategorie spraw zawierały dane szczególnie wrażliwe, w szczególności dotyczące stanu zdrowia,

1523 Zob. M. Pyrcak-Górowska, *System środków zabezpieczających – postulaty de lege ferenda*, rozdział 27 w niniejszej książce.

aby uniemożliwić czytelnikowi możliwość zidentyfikowania tożsamości osób, których dotyczyły analizowane sprawy, w publikacji zrezygnowano z zamieszczenia listy spraw objętych badaniami czy też podawania sygnatur akt spraw sądowych lub prokuratorskich. Zamiast tego badanym sprawom w ramach poszczególnych kategorii nadane zostały kolejne numery, które w razie zaistnienia takiej konieczności umożliwią przypisanie omawianych w publikacji spraw do konkretnej sygnatury akt.

Na potrzeby opracowania wyników badań dla każdej z kategorii spraw stworzono odrębny kwestionariusz badań aktowych. Następnie kwestionariusze zostały zakodowane w oparciu o wykonane fotokopie akt spraw. W kolejnych rozdziałach uzyskane dane zostały przedstawione w dwojaki sposób. Po pierwsze, jako dane statystyczne, gdzie liczba spraw wyrażona została zarówno procentowo (do drugiego miejsca po przecinku), jak i w liczbach bezwzględnych (przy czym przy omawianiu danych statystycznych często wykorzystywano formę tabeli). Po drugie, w niektórych przypadkach dla zobrazowania analizowanego problemu posłużono się opisem stanu faktycznego. Jednak w przypadku, gdy stan faktyczny jest przytaczany, aby nie dopuścić do możliwości zidentyfikowania osoby, której sprawa dotyczyła, zaniechano przytaczania szczegółów (stany faktyczne omawiane są na dużym poziomie ogólności) oraz używania feminatywów, ograniczając się do określenia „podejrzany”, „sprawca”, „uczestnik”, „pacjent”, nawet wówczas, gdy sprawa dotyczyła kobiety.